

Çanakkale Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Türk Edebiyatında Savaş ve Kadın -Türk Tiyatrosu Örneği-

Abdullah ŞENGÜL*

Öz

Savaşın en masum ve en mağdur kesiminden biri çocuklarla birlikte kadınlardır. Kadını ve savaş yan yana gelmemesi gereken iki kavram olmasına rağmen, edebî eserler çoğu zaman kadını birtakım gerekçelerle erkeğin yanında ve savaşın içinde kurgular. Savaşı kadın dikkatiyle anlatan eserler azdır. Daha çok cephede veya cephe gerisinde kadınların üstlendiği roller anlatılır.

Türk tiyatrosu, savaşı anlatan ilk eserleriyle birlikte kadını savaşın önemli bir unsuru olarak ele alır. Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid'in eserlerinde erkeğin yanında ve çoğu zaman onun ideallerine bağlı kadınlarla karşılaşırız. Özellikle Milli Mücadeleyi anlatan oyunlarda da kadınlar önemli roller üstlenir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra kaleme alınan oyunlarda kadına biçilen roller, ortak bilincin oluşmasının yanında, sosyal hayatta kadını ön plana çıkarmak ve kadında özgüven geliştirmeyi amaçlamaktadır. Zira Milli Mücadele'nin anlatıldığı bazı oyunlarda kadınlar inisiyatif üstlenir; karar verir ve uygularlar. Bunların tamamına yakını doğru kararlardır ve netice itibariyle başarı getiriler. Bu çalışma ile Türk tiyatro edebiyatında savaşı anlatan oyunlarda kadın kimliği ve kadına biçilen rol üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Türk tiyatrosu, savaş, kadın

In the centenary Battle of Çanakkale War War And Women In Turkish Literature -The Example of Turkish Theatre-

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, asengul@aku.edu.tr

Abstract

The most innocent and the most victim of wars is women besides children. War and women shouldn't come side by side. But usually literal works fictionalise with some justification women beside men in the war. The works narrate the war with women attention is very few. The roles which are assumed by women mostly in front or back are narrated.

Turkish theatre with first works narrating war, handle women as a important factor of war. We come across women who are besides men and mostly depending his ideals in Namık Kemal's and Abdülhak Hâmid's works. Women take an active role in especially the pieces that narrating National Struggle. The women's roles are aim beside the formation of collective consciousness, feature the women in the social life and developing self-esteem in women, in the pieces that is indited after the establishment of the republic. Likewise, in some pieces narrating National Struggle, women take an initiative, decide and implement. Almost all of these decisions are the right decisions and consequently bring success. In this work we will insist female identity and the role of women in pieces describing war in Turkish theatre literary.

Keywords: Turkish literature, Turkish theatre, war, women

Giriş

Savaş ve kadın başlangıçta çok alakasız iki terim gibi görülse de en büyük aktörleri erkekler olan savaşlarda kadınların rolü araştırılması gereken soru olarak gündelliğini korumaktadır. Savaşlarda aktif roller üstlenen kadınların hikâyeleri birçoğumuzun malumudur. Hatta bu konuda muhayyel kahramanlar yaratarak eline kılıç ve silah verilen kadın kahramanları hepimiz biliriz.

Savaş-kadın ilişkisini anlatan kurmaca eserlere bakmadan önce savaş yıllarında kadınların ne yaptığına bakalım. Şüphesiz büyük bir kısmının savaşların yıkıcı etkisine maruz kaldığı kadınlar, zaman zaman kaderlerine razı olmak yerine, cephe gerisinde etkin roller üstlenmek isterler. Mesela Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da toplanan kadınlar konferansı ve bu konferansa Rusya Türklerinden önemli katılımların olması dikkat çekicidir. Rusya'dan Hilâl-i Ahmer'e yardım etmek, Türkiye'de kadınlar arasında milli bilinci geliştirmek amacıyla Türk kızlarının geldiği ve cephe gerisinde özellikle yaralı askerlere baktıkları, 1913'de Müdafaa-i Milliye'nin "Kadınlar Heyeti"nin kurulmasına öncülük ettikleri bilinmektedir.¹ Yine Milli Mücadele yıllarında Anadolu kadını, eşi ve çocukları başta olmak üzere malını, mülkünü bu uğurda verecek kadar fedakârlık yapar. Kadınların savaşın yıkıcı etkisine bu denli maruz

1 Şefika Kurnaz, "Türk Kadın Hakları Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Balkan Savaşı'nda Kadın Konferansı", *Türk Yurdu*, c. 32, S. 303, 2012, s.76-78.

kalması söz konusu dönemde yerel basının gündemine de gelir.² Hatta bu dönemde, Millî Mücadelenin önemli bir şehri olan Sivas'ta Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"ni kurar. Erkeklerin mücadelesine destek olmak için Türk milletinin işgale karşı çıkışındaki kararlılığını ve haklılığını anlatmaya çalışır.³

Modern edebiyatımızın ilk eserlerinden itibaren vatanın anneye benzetildiğini biliyoruz. Özellikle Namık Kemal'in eserlerinde karşılaştığımız bu benzetme Deli Hikmet'le birlikte yazdığı "Vatan Mersiyesi" isimli şiirinde işgal altındaki çaresiz vatan topraklarıyla birlikte düşünüldüğünde "bahtı kara mâder" şeklinde isimlendirilir.⁴ Yine aynı yıllarda Namık Kemal'in tesiri açıkça görülen Mehmet Rifat'ın *Ya Şehit Ya Gazi* isimli oyununda, bu sefer vatan için "zincire vurulmuş kadın" benzetmesi yapılır. Oyunun merkezi şahsi Abdurrahman'a göre vatan ana gibi eş gibi evlat gibi değerlidir ve namustur. O, zincire vurulmuşken erkeklerin rahat olması elbette mümkün değildir.⁵ Modern edebiyatımızın ilk örneklerinden itibaren vatan-anne (kadın) ilişkisinin kurulması şüphesiz vatan konusunda ferdi duyarlılığı artırmak ve vatan sevgisini topluma mal etmeyi amaçlar.

Türk edebiyatında savaş ve kadın konusu az da olsa yer verilen ve ilgi çeken bir konu olmuştur. Türk edebiyatının iki önemli eserinde Millî Mücadele'nin adeta sembolü haline gelen iki kurmaca kadın kahramanını bilmeyen yoktur. Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* romanında Ayşe ve Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* romanında Mebrure ülkenin bağımsızlığı tehlikeye düşünce savaşa girmekte bir an bile tereddüt etmezler. Onların bu tavrına erkekler bile hayrandır.

Balkan, Çanakkale ve Millî Mücadelenin üzerinden bir asra yakın zaman geçti. Bu savaşları erkelerin dikkatiyle ve genelde cepheden anlatan eserler ayrıntılara girme yerine genel fotoğrafı anlatmayı tercih ettiler. Dolayısıyla cephe gerisindeki savaş mağdurları ve onların yaşadıkları edebiyatın gündemine pek gelememi. Bugün bir Harp edebiyatının var veya yok olduğunu tartışmak yerine bu çerçevede değerlendirilecek eserlerin nitelik açısından ele alınması gerekir. Bu da söz konusu ürünlerin değerlendirilip sağlıklı bir Harp edebiyatı tarihinin yazılmasıyla mümkün olur. Biz bu çalışmada genel fotoğrafın içindeki özel karelere bakmak istiyoruz. Şüphesiz aradığımız fotoğraf karelerinin fazla belirgin olmayışı edebiyatımız açısından büyük bir eksiklik. Bu tespitlerden sonra savaş-kadın konusunu Türk tiyatrosundaki bu solgun karelerden hareketle incelemeye geçebiliriz.

2 İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Tokar Yayınları. İstanbul 1973, s. 90-91.

3 Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1986, s. 1.

4 Önder, Göçgün, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 345-352.

5 Mehmet Rifat, *Ya Şehit Ya Gazi*, 1324, s. 20-29.

Türk Tiyatrosunda Savaş ve Kadın

Bilindiği gibi Tanzimat edebiyatı ile başlayan modern tiyatronun konuları arasında tarih de vardır. Tarihin edebiyata yansıyan en önemli boyutu şüphesiz savaşlardır. Dolayısıyla savaş ve kadın konusu Türk tiyatrosunun ilk örnekleriyle birlikte görülmeye başlar. Dönemlere göre bir tasnife tabi tutmadan ama kronolojik sıraya göre bakacağımız örneklerde sevdiğinin peşinden cepheye gidenler, cephede yavuklusuyla karşılaşanlar, cephe gerisinde savaşa destek verenler, Hilâl-i Ahmer'de gönüllü olarak yer alanlar, erkeklerden cepheye gitmesinden doğan boşluğu ellerine silah olarak dolduranlar, yaşadıkları yerlerde halka önderlik ederek işgale karşı koyanlar, savaşların sonucuna göre mükafat olarak vaat edilenler, babaları ile sevdikleri arasında kalanlar hatta yeri geldiğinde bir erkek kadar kahramanca vatan müdafaasında bulunan kadınlar anlatılır.

Cumhuriyet dönemine kadar verilen örneklerde doğrudan kadın kahraman etrafında gelişen olayları anlatan herhangi bir örnek yoktur. Bu dönemde yazılan oyunlar, kadınları erkeğin yanında veya peşinde, onun ideallerine saygılı, gerektiğinde fedakârlık yapan, intikam alan kahramanlar olarak kurgular. Cumhuriyet döneminde yazılan oyunların bir kısmında ise olaylar kadınların etrafında geliştiği gibi kadını eserin önemli bir unsuru şeklinde anlatır. Bu ön tespitlerden sonra yazılış sırasına göre söz konusu oyunlardaki savaş ve kadın ilişkisine bakalım.

Modern Türk tiyatrosunun ilk örneklerinden biri olan *Vatan yahut Silistre*'de oyunun kadın kahramanı Zekiye aşık olduğu İslam Bey'in peşinden kılık değiştirerek cepheye gider ve onunla birlikte gözünü kırpmadan her türlü tehlikeye atılır. Başlangıçta bu fedakârlığının arka planında İslâm Bey'e duyduğu aşk olsa da zaman içinde vatan aşkıyla tanışır.⁶

Mehmet Sadettin'in kaleme aldığı *Tuna ve Zafer* isimli oyunda babasını ve eşini savaşta kaybeden Fatma Hanım'la karşılaşırız. Oğlunu gönüllülere katılması için teşvik eden Fatma Hanım, savaşa gönderdiği oğluna son derece bilinçli bir şekilde nasihat eder. Ona göre bu dünyada vatandan daha kıymetli bir şey yoktur. Ailesinden rahat döşeginde can veren bir erkek yoktur. Onlar vatan topraklarını yabancı ayaklara çiğnetmemek için şehit olmuşlardır. Fatma Hanım artık bu kutsal görevi oğlunun üstlenmesi gerektiğine inanmaktadır.⁷

Yine Namık Kemal'e ait olan Celaleddin *Harzemşah*'ta, kadını yine erkeğin yanında ve ideallerine ortak görürüz. Celâl'in ilk eşi Neyyire, Fars Sultanı'nın kızıdır. Babasının yanında muharebelere katılarak yetişmiş olan Neyyire Celâl'le muharebede tanışır. Ömrü boyunca eşinin yanında ve onun ideallerine bağlı kalır. Ölümü bile idealleriyle ilgilidir. Nehirden geçerken düşmanların iyice yaklaştıklarını fark eden

6 Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, 1289, s. 21-22.

7 Mehmet Sadettin, *Tuna ve Zafer*, 1290, s. 5-7.

Neyyire, Celâl'in yakalanacağını anlayınca; “*Dinini seversen beni bırak*” der.⁸ Celâl, İslâm içindeki nifaktan dolayı umutsuzluğa kapılıp mücadeleden vazgeçmeyi düşündüğü bir sırada, birinci eşine çok benzediği için evlendiği ikinci eşi Mihri Cihan “*Bana hamiyet ve vazife fikirlerini sizin muhabbetiniz öğretti!*” diyerek ona itiraz eder.⁹ Eşini cesaretlendirir ve mücadelesinde hep yanında olur. Gerekirse ölüme beraber gitmeyi teklif eder:

“Padişahım iki kolun var! Beni de Allah yolunda feda edersen, birinde Neyyiren, birinde Mihri Cihan'ın yatar ise divan-ı İlâhiye arz edeceğimiz levha-i temaşa cirkin mi görünür?.. (...) İnşallah benim bedenimden de hun-ı şehadet saçılır!”¹⁰

Görüldüğü gibi hanedana mensup bu iki kadın tamamen eşinin yanında ve onun ideallerine bağlı birer kahraman olarak anlatılır.

Selânikli Abdi Tevfik'in kaleme aldığı *Girid'in Fethi 1080* isimli oyunda tıpkı Zekiye gibi kılık değiştirerek Kandiye Kalesi'ne gelen ve sevdiği Karakulak Ahmet Ağa'yı her türlü tehlikeden korumaya çalışan Hasib'le karşılaşırız. Hasib'in Ahmet Ağa'ya duyduğu sevgi zamanla vatan sevgisine de sahip olmasını sağlar. Vatan *yahut Silistre*'deki gibi vatan sevgisinin bütün sevgilerden üstün olduğu fikri bu eserde de kılık değiştirerek sevgilisinin peşinden savaşa giden kadından hareketle verilir: “*Kalbindeki fenâ sevdayı sildin öyle mi? Pekâlâ! Bari o faidesiz sevda yerine faideli ve pek tatlı olan vatan aşkını koy! Sevda söner, vatan aşkı kalpten silinmez.*”¹¹

Kendini bir kadın şairi olarak isimlendiren Abdülhak Hâmid'in *Târık yahut Endülü'sün Fethi* isimli eserinde kadına bir savaş mükâfâtı olarak yer verir. Musa bin Nasır kızı Zehra'yı Endülü'sün alınması ve Kral Rorik'in kellesinin getirilmesi halinde Tarık bin Ziyad'a vermeyi vaat eder: “*Muzaffer olursanız mükâfatsız bırakmam. Sana kızım Zehra'yı veririm.*”¹² Abdülhak Hâmid, kısaca *Târık* olarak bilinen bu eserde kadını erkekle aynı safta göstermek için erkeklere has bir iş gibi görülen askerliği kadınlara da yaptırır. Bu eserdeki “kadın askerler, mücahideler” kadının sosyal hayat-taki rolünü kuvvetlendirmek için vardır. Üstelik bu kadınlar şiir yazma ve belagatli konuşma yönünden eğitilmişlerdir.¹³

8 Namık Kemal, *Celalettin Harzemşah*, 1292, s. 82.

9 Namık Kemal, *Celalettin Harzemşah*, s. 251.

10 Namık Kemal, *Celalettin Harzemşah*, s. 251.

11 Selânikli Abdi Tevfik, *Girid'in Fethi 1080*, Matbaa-i Nefâset, Çemberlitaş-Vezirhan-İstanbul 1327, s. 96.

12 Abdülhak Hâmid Tarhan, *Târık*, (Sadeleştiren: İnci Enginün), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975, s. 22.

13 Oğuzhan Karaburgu, Şairin Sahneye Düşen Gölgesi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 491.

Yine *Eşber*'de Sumru devleti erkek kardeşi ile birlikte idare eder.¹⁴ *Nesteren*'de ise taht kavgası sırasında haksızlığa uğradığı düşüncesiyle babasını öldüren Hüsrev'e kıyamayan *Nesteren* intikam yemini etmiş olmasına rağmen kendini öldürür.¹⁵

Abdülhak Hâmid'in konusunu İlhanlılardan aldığı İlhan ve devamı *Turhan*'da da savaşın olumsuzluklarına maruz kalmış saray kadınları anlatılır. Ancak bu eserlerde kadın kimliği daha farklı bir şekilde ele alınır. İlhan ve *Turhan*'da babasının ve eşinin intikamını almak için tahta çıkan, savaşa giren kadın kahramanlar vardır. On üç yaşında tahta çıkan Ebu Said Bahadır Han (İlhan), sadrazamı olan Emir Çoban'ın evli kızı Bağdat'ı ister. İlhan, kızının evli olduğunu söyleyerek bu teklifi reddeden Emir Çoban ailesinden sadece âşık olduğu Bağdat ve Dilşad'ı sağ bırakır. Babasının kabri başında intikam yemini ettikten sonra İlhan'ı elleriyle boğarak öldüren Dilşad¹⁶ kendini İlhan ilan eder, Çoban ailesinin intikamını alır. Hatta İlhan'a şaşırtacak ölçüde benzeyen Şehzade Yakup'a âşık olur. Kosova meydan muharebesinde Şehzade Yakup'un ordusu zor durumda kalınca, padişahın arzusuyla imdadına koşar ve âşık olduğu şehzadeyi Sırpların elinden kurtarır.¹⁷ Hâmid'in Dilşad karakterini Shakespeare'in *Macbeth*'inden etkilenerek oluşturduğunu söyleyenler olsa da kadını erkeğin gücüne ve ihtiraslarına itiraz eden bu amaçla savaşmayı göze alan bir kimlikte göstermesi bizim edebiyatımız açısından hem yenidir hem de çok önemlidir. Gündüz Akıncı Dilşad için şu tespiti yapar:

*“İlhan'ın ‘Dilâd’ı çok kuvvetli bir tip; Bahadır Han'ın kanlarına girdiği Emir Çobanoğulları'nın (kendisinin de yakın akrabalarıdır) mezarları başında durup onların intikamını alacağına and içerken onu sevmemek elde değil; Hâmit'in böyle bir kahramanı daha sonra, İbn-i Mûsâ'da göreceğiz: Adelina Mirkodo. Bilmem neden bu kahramanlar bana, hele Dilşâd, Namık Kemal'in hürriyet kızını hatırlattı? Aralarında pek benzerlik de yok, ama sanki Kemal'in hürriyet mektebinde yetişmişler gibi.”*¹⁸

Tanpınar'ın İlhan'daki kadın kahramanlar için yaptığı tespit de aynı doğrultudadır:

*“Hemen hepsi az çok dişi kaplana benzeyen bu kadınlar, kör ve sağır bir kudretin elinde muztarip gibidirler; hemen hepsinin ömrünü büyük vicdan azapları doldurur.”*¹⁹

14 Oğuzhan Karaburgu, Şairin Sahneye Düşen Gölgesi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme, s. 491-492.

15 Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Eserleri ve Sanatı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, s. 72-73.

16 Abdülhak Hâmid, İlhan, Tanin Matbaası, İstanbul 1329, s. 85-89.

17 Abdülhak Hâmid, *Turhan*, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kitaphanesi, İstanbul 1332, s. 14-149.

18 Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Eserleri ve Sanatı*, s. 190.

19 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 586.

Aynı Abdülhak Hâmid İbn Musa yahut Zatü'l Cemal isimli oyununda bizzat kadınların ağzından savaş aleyhtarlığı yapar ve savaşlarda en çok zararı kadınların gördüğünü anlatır.²⁰

Moralizade Vassaf Kadri'nin kaleme aldığı *Mukaddime-i İnkılâp* isimli oyununda saraya karşı kurulan inkılâp ordusunda Bahtiyar Hanım da vardır. İnkılâpçı düşünceleri ve bu uğurda savaşa hazırlanması etrafında gönüllüler oluşturması gibi gayretleri erkeklerden geri değildir. Bunun sebeplerini anlatırken:

“Müdafaa-i vatan uğrunda kadınlığın ne farkı olabilir. Biz de bu vatanın ciğerparelerimiz” der.²¹

Mehmet Raif'in *Osmanlı-İtalya Trablusgarp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti* isimli oyunda İtalyanların Trablusgarp'ı işgaline karşı çıkan grup içinde kadınların rolüne dikkat çekilir. Fatma sevgilisi Ahmet'le birlikte İtalyanlara karşı savaşır. Ahmet şehit olunca ondan aldığı bayrağı burçlara Fatma diker.²²

Abdurrahman Ali'nin *Devlet-i Âliyye-İtalyan Muharebesi yahut General Kanova'nın Nedameti* isimli oyunda daha önce de örneklerini gördüğümüz kadının erkek kılığında savaşa katılması konusu işlenir. Gülfem, Sait'ten habersiz erkek elbiseleri giyerek annesine bir mektup yazıp cepheye koşar ve erkeklerle birlikte Trablusgarp'ın işgaline karşı savaşır. İşgali destekleyen ve Trablusgarp'ı İtalyanlara satmaya çalışan belediye başkanını elleriyle cezalandırır. Kaleye bayrağı dikerken fesi düşen Gülfem'in uzun saçları görünür.²³

Mehmet Sırrı'nın Balkan Savaşlarının devam ettiği dönemde *Tanın*'de yayınladığı *İrzimizin Namusu* isimli bir perdelik manzum oyunda savaştan kaçan kocasına daha fazla tahammül edemeyen Mefkûre, cephe gerisinde yaralılara hizmet eden kadınların arasına gönüllü olarak katılır. Aynı oyunda İzmirli genç kızların kapı kapı dolaşarak yardım topladıkları anlatılır.²⁴

Celâl Esad'ın kaleme aldığı *Büyük Yarın* isimli oyunda, kocası zehirlenerek öldürülen Uluneke, dağılmakta olan birliği kocasının yerine geçerek engeller. Oğlu büyüüp tahta geçene kadar ordunun başında savaşa katılmak da dâhil, bir erkeğin

20 Oğuzhan Karaburgu, Şairin Sahneye Düşen Gölgesi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme, s. 503.

21 Moralizade Vassaf Kadri, *Mukaddime-i İnkılâp*, Ahmet Sâmî Bey Matbaası 1320, s. 32.

22 Mehmet Raif, *Osmanlı-İtalya Trablusgarp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti*, Ahenk Matbaası, İzmir 1327, s. 45-47.

23 Abdurrahman Ali, *Devlet-i Âliyye-İtalyan Muharebesi yahut General Kanova'nın Nedameti*, İkbâl Matbaası, Trabzon 1328, s. 38-63.

24 Mehmet Sırrı, “İrzimizin Namusu”, *Tanın*, nr. 1556, 31 Mart 1913, s. 3.

yapabileceği her şeyi büyük bir başarıyla yerine getiren zeki, güzel ve yiğit bir kadın olarak anlatılır. Tehlike anında bir erkek savaşçı gibi “*Çabuk benim silahlarımı getirin*” diyecek kadar cesur ve kararlıdır.²⁵

Türk tiyatrosunda kadın kahramanlar özellikle devlet yönetimindeki beceri ve sorumluluklarıyla ön plâna çıkarılır. Mesela Mehmet Nafi'nin *Kamer Sultan* piyesindeki kadın kahramanlardan Kevser Hanım ülkesini bir devlet adamı ciddiyetiyle yönetirken, kızı Oğuz Hanım çok şuurlu bir askerdir. Eserin birinci derecedeki erkek kahramanı Can Bek'in; “*Senin gibi bir kız benden çok yüksektir. Ben sana hizmetkâr olurum*”²⁶ dediği Kamer Sultan milletinin geleceğini düşünen büyük bir devlet adamı ciddiyetine sahiptir:

*“Ey Cengiz! Seni temsil eden bu adamların önünde söylüyorum, arzun hiçbir zaman husul bulmayacaktır. Ve bunu işit ki, eğer Türklerin istikballerini düşünmemiş olsaydım, bu dakikadan itibaren sana kavga ilân ederdim. Fakat biliyorum ki, bu koskoca Türklük zayıf olacak. Anlıyorum ki belki Çinliler buralarını istilâ edecek. Sonra bizden kalacak olan bigünah ahvâd onlara esir olacak.”*²⁷

Muhittin Mekki'nin *Vatan Daha Güzel* isimli oyununda Birinci Dünya Savaşı sırasında ilan edilen seferberlik göreviyle alay komutanı olarak Erzincan'a giden Bedii Bey'in eşi, kızı ve hizmetçisi gönüllü olarak cepheye koşup yaralılara hizmet ederler. Çünkü bu kadınlara göre vatandan daha güzel bir şey yoktur. Bu güzellikten mahrum olmamak için hiç tereddüt etmeden cepheye koşarlar.²⁸ Muhittin Mekki, Çanakkale Savaşı sırasında cepheye giden “Heyet-i Edebî” içinde yer alır ve bu eser biraz da bu gezinin ürünüdür.²⁹ Halkı bu konuda duyarlı hale getirme gibi özel bir amacı da vardır. Bütün ev halkının gönüllü olarak savaşa gitmesi herkesin bu savaşta yapacağı bir şeyin olduğu mesajını vermek içindir.

Süleyman Sırrı'nın *Gayz* isimli oyunu babası ve abisine rağmen savaşa gidip yaralılara yardım eden Narin Hanım'ın hikâyesidir. Ailenin en küçük oğlu Rıza ablasının izinden gider. Çocuk yaşta olduğu için savaşa gitmekte tereddüt eden ve babası Hasan Efendi ile çatışan Rıza'yı ablası Narin Hanım cesaretlendirir. Narin Hanım'a göre vatan hizmetine koşmanın yaşı ve kadını-erkeği yoktur.³⁰

25 Celâl Esat, *Büyük Yarın*. İkdâm Matbaası, İstanbul 1341, s.141.

26 Mehmet Nafi, “Kamer Sultan”, *Tiyatro ve Temaşa Mecmuası*, nr: 1, Ocak 1329, s. 34.

27 Mehmet Nafi, “Kamer Sultan”, *Tiyatro ve Temaşa Mecmuası*, s. 34.

28 Muhittin Mekki, *Vatan Daha Güzel*, Vilayet Matbaası, Mahmuretü'l-aziz 1330, s.

29 Abdullah Şengül, *Türk Drama Geleneği ve Tarihi Oyunlarımız*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 2001, s. 156-157.

30 Süleyman Sırrı, *Gayz*, Nefâset Matbaası, İstanbul 1328, s. 8-13.

Melekzade³¹ Fuat'ın *Edirne Müdafası yahut Şükrü Paşa* isimli oyununda evlenip yuva kurmayı düşünen Münire ve Muhip Bey vatani müdafaa etmenin vatani sevmenin daha erdemli bir iş olduğunu düşünerek savaşa katılmak için gönüllü olurlar. Amaçları vatanın kurtarılmasından sonra evlenmektir. Bir saldırı sırasında Muhip Bey yaralanır ve asker elbisesi giymiş olan sevgilisinin kollarında şehit olur.³²

Mithat Cemâl'in 1334/1918 yılında kaleme aldığı *Yirmisekiz Kânunuevvel* (Mithat Cemâl 1334/1918) isimli manzum piyeste, bir asker kızı olan Süheyla savaştan gizlice kaçıp konağa kendisini görmeye gelen Âdil Bey'in yaptıklarından dolayı çok üzgündür. Bu durumdan utanan Süheyla yaptıklarından pişman olup Çanakkale'ye savaşmaya giden Âdil Bey'in bir ayağını kaybetmiş olarak dönmesini büyük bir soğukkanlılıkla karşılar ve onunla gurur duyar.³³

Çanakkale Savaşını anlatan Faik Ali'nin *Payitahtın Kapısında* isimli oyununda nişanlısı Zâhir Bey'i cepheye yollayan Hıraman, cephe gerisinde diğer kadınların yaptığından daha fazla şeyler yapmak ister ve nişanlısının peşinden Çanakkale'ye gider. Gönüllü olarak Çanakkale cephesinde yaralı askerlere hizmet ettiği sırada yaralanarak sahra hastanesine gelen nişanlısıyla karşılaşır. Nişanlısının şaşırmasına;

“Neden? Elbet bizim de validemiz

Vatan değil mi? Kadın fi'l-hakika pek âciz

Kadın zavallı, fakat her ne olsa insandır

Bir iş görür:

Şüphesiz biraz zahmet

Çekilmiyor değil, olsun, bir yanda erkekler

Yazın kışın çalışır, uykusuz siper bekler

Sakat kalır, vatan uğrunda can verirken

Bizim yorulduğumuz çok mudur? Vatan denilen

Bu muhterem ana bizden de hizmet ummaz mı?”³⁴

diyerek kadınların da vatana hizmet konusunda erkeklerden geri kalmaması gerektiğini söyler.

31 Metin And ve Enver Töre bu kelimeyi “Melikzade” şeklinde okur. Bkz.; Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971, s. 220.; Enver Töre, II. *Meşrutiyet Tiyatrosu*, Duyap Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 123.

32 Melekzade Fuat, *Edirne Müdafası yahut Şükrü Paşa*, Şems Matbaası, İstanbul 1913, s. 3-55.

33 Abdullah Şengül, “Çanakkale Savaşlarını Anlatan İlk Tiyatro Eseri: Yirmisekiz Kânunuevvel” **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl:12, Sayı:16, 2014, s. 120-121.

34 Faik Ali, *Payitahtın Kapısında*, Ahmet İhsan ve Şürekâsi Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1336, s. 60-61.

Zeliha Osman'ın *Edebî Hisler* isimli oyununda, Birinci Dünya Savaşı sırasında gönüllü olarak hemşirelik yapan Türk kızlarının fedakârlıkları ve sahip oldukları vatan sevgisi anlatılır. Bu kızlardan biri olan Mediha, savaşta bacağı ve bir gözünü kaybeden nişanlısı Ziya'nın bütünü itirazlarına rağmen onunla evlenir.³⁵ Bu dönemde savaşta yaralanan ve sakat kalan askerler ve onların vefalı sevgilileri başka oyunlarda da karşımıza çıkar. Mithat Cemal'in *Yirmisekiz Kânunuevvel* piyesinde de aynı hikâye ile karşılaşırız.³⁶

Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunda kadın, iki maksatla ön plâna çıkarılır. Birincisi, eski Türk tarihinde kadının rolü anlatılarak yeni devlet düzeninde kadına roller hazırlamak; ikincisi ise Millî Mücadele yıllarında kadınların rolü anlatılarak bu mücadele neticesinde kurulan yeni devlette kadın kimliğini daha güçlendirmek. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan ve İslâm öncesi devlet düzeninin anlatıldığı konusunu eski Türk tarihinden ve kahramanlarından alan oyunlarda eşinin ideallerine sıkı sıkıya bağlı devletin ve milletin menfaatlerinden taviz vermeyen idealist kadınlar anlatılır.³⁷ Bu oyunlarda özellikle kadının erkeğin yanında siyasî ve sosyal hayatta rol üstlenen bir yanının olduğuna vurgu yapılır. Mesela Hayrettin İlhan'ın kaleme aldığı *Altın Yay* (1932) isimli oyunda Mete'nin karısı Yenşi, Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı *Akın* (1932) isimli oyunda Suna, Yaşar Nabi'nin *Mete* (1932) isimi oyununda Beyhan, Behçet Kemal'in Çoban (1933) isimli oyunundaki Bey Kızı bu tip karakterlerdir.³⁸ Mesela, Çoban'da Bey Kızı söz konusu vatan olunca hiçbir erkekten geri kalmayacağını ve ölüme koşma koşma gideceğini söyler.³⁹

Kadının savaşlardaki rolüne işaret eden oyunlar daha çok Millî Mücadeleyi çeşitli yönlerden ele alan eserlerde ele alınır. Bu konuda yazılan oyunlar bir taraftan Millî Mücadele'de kadının rolünü anlatırken, diğer taraftan yeni kurulan devletin sosyal ve siyasî yapısında kadına daha etkin rol vermeyi amaçlar. Bu oyunların hemen hemen hepsinde vurgulanan yeri geldiğinde kadınlar erkeklerin yaptıkları işleri onlardan geri kalmadan yaparlar düşüncesi cemiyet içinde kadını daha güçlü kılmak, müesseselerin oluşturulması ve işletilmesinde kadını daha aktif hale getirmek içindir. Birçoğu öğretmen olan bu yazarlara göre Millî Mücadele sürecinde kadınlar böyle bir yükü rahatlıkla kaldırabileceklerini ispat etmişlerdir.

Türk tiyatrosu diğer edebî türlere göre Millî Mücadeleye çok daha fazla yer verir. Bu mücadeleyi çok değişik bakış açılarıyla anlatan oyunlarda savaşlar sırasında

35 Zeliha Osman, "Edebî Hisler", İnci Dergisi, nr: 811, 1 Eylül 1919, s. 3-4.

36 Mithat Cemâl, *Yirmisekiz Kânunuevvel*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1334, s. 99.

37 Abdullah Şengül, "Dünden Bugüne Atatürk, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Konulu Oyunlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi -Atatürk Özel Sayısı-*, 2006, s. 171-180.

38 Abdullah Şengül, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi Tiyatro*, Alp Yayınevi, Ankara 2008, s. 49-63.

39 Behçet Kemal, Çoban, Hâkimiyeti Milliyet Matbaası, Ankara 1933, s. 34.

yaşanan bireysel kahramanlıklara da yer verilir. Bu kahramanların bir kısmı kadınlardır. Bu çalışmada bireysel başarılarıyla ön plana çıkan kadınların anlatıldığı oyunlara bakacağız. Bu oyunlar arasında Nihat Sami'nin *Bir Yuvanın Şarkısı* (1933), Hayrettin İlhan'ın *Gün Doğarken* (1933), Hamdi Olcay'ın *Günlerden Bir Gün* (1950), İzzet Erdem'in *Yurt ve Millet* (1952), Münir Karakollukçu'nun *Şehit Fatma* (1956), Mithat Düden *Camicioğlu'nun Vatan Sağolsun* (1979), Yirmi Yıl Sonra (1990) ve Nezihe Araz'ın *Kuvayı Millîye Kadınları* (1997) ilk akla gelenlerdir.

Nihat Sami Banarlı'nın yazdığı *Bir Yuvanın Şarkısı* isimli oyunda babası Milli Mücadele'ye yardım ettiği için sürülen Ayhan Hanım'ın, babasından kalan ve şehit çocuklarını barındığı yuvayı yönetirken haksız yere mal varlığına el konulur. Böyle bir haksızlıkla karşılaşmasını hürriyetten yoksun kalmasıyla ilişkilendiren Ayhan Hanım Anadolu'ya geçer çeşitli cephelerde düşmana karşı kahramanca mücadele eder.⁴⁰

Konusunu Milli Mücadele'den alan *Gün Doğarken* piyesi manzum olarak kaleme alınmıştır. Devrin dil politikasına uygun olarak şahıs kadrosu "Sarı Yıldız, Güntekin, Demir, Oktay, Ulu Çay, Kaya, Gün, Kezban, Suna, Kızıl Efe" gibi Türkçe isimlerden oluşan eserde, özellikle Kezban ve Suna'nın işgal karşısında sessiz kalan Efelere çıkışları son derece önemlidir:

"Öldü mü, nerede haniye erlik,
Yerlere gömülü demek efelik.
Başımdan alınız örtüler size,
Kılıcı, tüfeği veriniz bize.
Nasıldır görsünler Türkün kızını
Nasıldır görsünler gönül hazını."⁴¹

Milli Mücadele'yi bir Anadolu köyünden hareketle anlatan Hamdi Olcay'ın *Günlerden Bir Gün* isimli oyunu Türk kadınının Milli Mücadele'ye verdiği desteği anlatır. Henüz on beş yaşlarında genç bir kız olan Sırma, cepheye mermi taşıyan annesinin ve on aylık kardeşinin şehit olduğu haberini alınca erkek esvapları giyerek, cepheye koşar. Oyunun son tablosunda ise savaştan yıllar sonra iki madalyayı gururla taşıyan Sırma, Milli Mücadele'de kadının rolünü anlatmaya yönelik şunları söyler:

"Benim yaptığım denizde bir damla. Nice Türk kadını canı pahasına bu zafere ortak oldu."⁴²

40 Nihat Sami Banarlı, *Bir Yuvanın Şarkısı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 6-23.

41 Hayrettin İlhan, *Gün Doğarken*, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul 1933, s. 18.

42 Hamdi Olcay, *Günlerden Bir Gün*, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 76.

İzzet Erdem'in Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı verilen mücadeleyi anlattığı *Yurt ve Millet* isimli oyunda oğlunun vasiyeti üzerine cepheye gelen Hatice Nine'nin bir Türk askerini arkadan vurmaya çalışan Rus Komutan İvan'ı öldürmesi anlatılır.⁴³

Münir Karakollukçu'nun yazdığı Şehit Fatma isimli kısa piyeste Millî Mücadelede kadının rolüne dikkat çekilir. Fatma, babasının cepheye şehit olmasından sonra "*Mehmet şimdi sağ olsaydı herkesten önce silaha sarılır, savaşa koşardı. ... Mehmet yok, fakat onun yerine ben varım*"⁴⁴ diyerek savaşa koşan ve şehit olan annesinden sonra bütün itirazlara rağmen "*Ben çocuk değilim. Ben kocaman bir kızım, aklım ve gücüm her şeye yetiyor. Yurt tehlikeye düştüğü zaman herkes gücünün yettiği kadar onu kurtarmaya uğraşır, onun için savaşır.*"⁴⁵

diyerek cepheye koşar ve cesaretiyle büyük yararlılıklar gösterir. Türk askerlerinin geçeceği köprüye konan dinamitleri etkisiz hale getiren Fatma, durumu öğrenen düşman tarafından göğsünden vurularak şehit edilir.

Millî Mücadele yıllarında Antep'in işgalini anlatan *Ayıntap Nasıl Gazi Oldu?* isimli manzum oyunun kadın kahramanı Sıcakkan, söz konusu vatan olunca cepheye koşmakta tereddüt etmez. Güler yüz ve Sıcakkan'ın bu fedakârlıkları ve düşünceleri, anlatma zamanı gençliğine mesaj taşır:

*"Bugün Güler yüz gitmişse
Yarın babam gitmez mi?
Belki kuvvetler bitmişse
Bir genç kız candan geçmez mi?"*⁴⁶

Cepheye yavuklusu Güler yüz'le karşılaşan Sıcakkan, düşmanı yanıltmak için çok tehlikeli bir görevde onunla birlikte olmak ister. Ölümüm kaçınılmaz olduğunu anlatan yavuklusuna verdiği cevap, vatan sevgisiyle iç içe bir aşkı anlatır:

*"Ben de gelirim seninle
Seninle ben de ölürüm
Berberce gömülürüm!..."*⁴⁷

İstiklâl Savaşı yıllarında Türk kadınının üstlendiği rolü anlatan oyunlardan biri de Mithat Düden'e aittir. *Vatan Sağolsun* isimli oyunda, şehit karısı Ayşe Kadın'ın iki

43 İzzet Erdem, *Yurt ve Millet*, Kayseri Erciyes Matbaası, Kayseri 1952, s. 38.

44 Münir Karakollukçu, *Şehit Fatma*, Bakış Matbaası, İstanbul 1956, s. 4.

45 Münir Karakollukçu, *Şehit Fatma*, s. 7.

46 Şükrü Erdoğan Ulu, *Ayıntap Nasıl Gazi Oldu?...*, Baysal Matbaası, Ankara 1963, s. 2-3.

47 Şükrü Erdoğan Ulu, *Ayıntap Nasıl Gazi Oldu?...*, s. 37.

oğlunu cepheye gönderdikten sonra işgal edilen köyünü terk etmeyip düşmana karşı başlattığı direniş anlatılır. Ayşe Kadın, cepheden oğulları yerine iki istiklâl madalyası geldiğinde bile soğukkanlılığını yitirmeyip şehit oğullarıyla gurur duyduğunu söyler. Ayşe Kadın sahip olduğu vatan sevgisi ile örnek bir insandır. Vatanını eşinden ve oğullarından üstün tutar:

“Ben cesareti Türklüğümünden, Türk ordusundan alıyorum. ...Vatan uğruna hepimiz seve seve canımızı vermeye hazırız. Daha on çocuğum olmuş olsaydı onları da gözümü kırpmadan gönderirdim.”⁴⁸

Millî Mücadelede Türk kadınının gösterdiği cesaret ve fedakârlığın anlatıldığı oyunlardan biri de Mithat Düden Camicioğlu'nun yazdığı *Yirmi Yıl Sonra* isimli oyundur. Eşi öğretmen olan Fatma, işgal edilen köyünün cesareti sayesinde düşmandan temizlenmesini sağlar. Düşman tarafından götürülen eşinin öldüğünü düşünen Fatma cepheye yaralı askerlere bakar. Savaştan sonra da oğlunu okutarak eşi gibi öğretmen yapar. Köyüne dönen oğlu yirmi yıl sonra öldüğünü sandığı babası ile karşılaşır.⁴⁹

Nezihe Araz'ın manzum tiyatrosu *Kuvâyı Millîye Kadınları* isimli tiyatro tamamen kadın kahramanlar etrafında gelişir. Oyunda Gökçe ve Alev adındaki iki arkadaşın hazırladığı Kuvâyı Millîye Kadınları konulu bir proje anlatılır. Millî Mücadele'ye aktif şekilde katılan kadınların anlatıldığı bu projede köyde kimseye fark ettirmeden kuryelik yapan karakola malzeme taşıyıp haber getiren Yörük Kızı'ndan kağınsıyla cepheye mermi taşıyan Dürdane'ye, hamile olduğunu saklayarak diğer kadınlardan geri kalmayan ve cepheye taşırken doğum yapan Gülnar'dan evlerini basan düşman askerlerini öldürmek için onların çorbalarına fare zehri katan Turna'ya, kuryelik yaparken yakalanan her türlü işkenceye rağmen ağzından tek bir kelime bile alamayan düşmana karşı çete kurarak savaşan Saime'den Bir ağa kızı ve asker eşi olan Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadelede kadınlardan oluşturduğu çeteye düşmana karşı savaşan Kara Fatma'ya kadar Türk kadınlarının Millî Mücadeledeki rolüne vurgu yapılır. Vatan için aziz bildikleri her şeyden vazgeçen bu kadınlar bütün dünyaya fedakârlığın, kahramanlığın, vatanseverliğin ne demek olduğunu da anlatır.⁵⁰

Bu eserlerden başka daha birçok oyunda kadını vatan müdafaasında çok farklı erdemlere sahip kahramanlar olarak anlatan oyunlar da vardır. Mesela, Peyami Safa'nın *Gün Doğuyor* (1938) isimli oyununda Seyhan, Burhan Cahit'in *Gâvur İmam* (1933) isimli oyununda Ayten Hanım aynı zamanda öğretmendir. Yeri geldiğinde sınıftaki

48 Mithat Düden (Camicioğlu), Vatan Sağolsun, Erdinç Basımevi, İstanbul 1979, s. 20.

49 Mithat Düden Camicioğlu, “Yirmi Yıl Sonra”, Okullarda Millî Piyeler Antolojisi, (haz. Mustafa Yılmazkaya) Günaydın Kitapevi, İstanbul 1990.

50 Nezihe Araz, Kuvâyı Millîye Kadınları, Dünya Yayınları, İstanbul 1997, s. 2-104.

kürsüden inip milletin kürsüsüne çıkarak, vatani savunma konusunda halka öncülük ederler. Osman Sabri'nin *Vatan Uğrunda* (1931) isimli oyununda Samiye, kızı Leyla'yı vatana ihanet ettiği için öldürür. Türk tiyatrosundan savaş ve kadın ilişkisini anlatan bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu oyunların birçoğunda kadının kimliği savaş noktasından değerlendirilmediği için silik kalır.

Sonuç

Bütün bu tespitlerden sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Savaş ve kadın konusu Türk edebiyatının yeterince ele alıp incelediği bir konu değildir. Bu eksikliği tek başına değil bir Harp edebiyatımızın gelişmemiş olmasıyla izah etmemiz gerekir. Millet olarak yok olma tehlikesine karşı verdiğimiz topyekûn mücadelenin üzerinden bile bir asır geçti. Bugün gelişmiş bir Harp edebiyatımızın olmayışı elbette önemli bir eksikliklerdir. Bu eksikliğin bütün yükünü sadece ediplere yüklemek haksızlık olur. Bu edebiyatın gelişmesi yönünde gerekli teorik çalışmaları yap(a)mayarak sanatçıların dikkatini bu konuya çekemeyen edebiyat bilimiyle uğraşan bilim insanları da kusurludur. Buna rağmen Modern edebiyatımızın konuları arasında, kadını savaş yıllarının sosyal hayatı içinde duyguları, düşünceleri ve beklentileri olan bireyler olarak ele alan eserler az da olsa vardır. Bazı yazarlar kadını dış dünyanın problemlerine ilgi gösteren bu konuda düşünceleri olan bireyler olarak ele alırlar. Bu problemlerden biri de savaş gerçeğidir. Savaşların çıkmasında ve sürdürülmesinde erkekler kadar rolleri olmamasına rağmen savaşın yıkıcı etkilerine en fazla maruz kalanların kadınlar ve çocuklar olması işin sosyolojik incelenmesi gereken bir başka boyutudur.

Türk edebiyatı kadın kimliğini güçlendirmek ve sosyal hayat içinde daha etkin olmasını sağlamaya çalışırken toplumun en zor zamanlarında üstlendikleri rollerle ortaya çıkan kadınları anlatır. Bu zor zamanlar şüphesiz savaş zamanıdır. Gerek eski tarihimizden ve özellikle Milli Mücadele döneminden hareketle kadının yeri geldiğinde erkeklerin üstlendikleri rolleri üstlenebileceği hem düne ait hem de yakın geçmişe ait örneklerden hareketle anlatılır. Savaşa giden gönüllü kadınların anlatılması kadının sosyal hayatta üstlenebileceği rolleri anlatması bakımından kadınlardan ziyade erkeklere verilen bir mesaj olarak düşünülmelidir. Ancak bütün bu gayretlere rağmen savaş ve kadın konusunun tiyatro diliyle yeterince incelendiğini söyleyemeyiz. Bu konunun diğer edebî türlerde en azından daha iyi olmadığını biliyoruz. Savaşlar çok ağır bedellerin ödendiği olaylar olduğuna göre benzer bedellerin bir daha ödenmemesi ve savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalan toplumların rehabilitesinde Harp edebiyatının ne denli önemli olduğu artık herkes tarafından kabul ediliyor. Demek ki hiç zaman kaybetmeden bizim edebiyatımızın da bu konulara artık daha fazla yer vermesi gerekiyor.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi savaş ve kadın konusunu ele alan örnekler kadını cesareti, zekâsı ve sadakati ile ön plana çıkarır. Kadını bir savaş kahramanı gibi anlatmanın yanında savaşın kadınlar üzerindeki yıkıcı etkilerini irdeleyen eserlere de ihtiyacımız var. O zaman her vesileyle savaş baltalarını çıkaranlara kadınların ve çocukların bu süreçten ne şekilde etkileneceği hatırlatılırsa en azından caydırıcı bir unsur olabilir. Elbette bu sözlerle savaş aleyhtarlığını kastetmiyoruz. O bambaşka bir konu. Ama en azından kadının bu süreçte gerek fiziki, gerek psikolojik olarak uğradığı yıkım doğru anlatılabilirse sanat bir anlamda vazifesini yerine getirmiş olur.

Bugün sosyal ve siyasî hayatımıza ait iyi gitmeyen şeylerin biraz da işini doğru yapamayan sanatla ilişkili olduğunu unutmamalıyız.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Ali, *Devlet-i Âliyye-İtalyan Muharebesi yahut General Kanova'nın Nedameti*, İkbâl Matbaası, Trabzon 1328.
- Abdülhak Hâmid, İlhan, Tanin Matbaası, İstanbul 1329.
- Abdülhak Hâmid, *Turhan*, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kitaphanesi, İstanbul 1332.
- Akıncı, Gündüz, *Abdülhak Hâmid Tarhan Hayatı Eserleri ve Sanatı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.
- And, Metin, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971.
- Araz, Nezihe, *Kuvâyı Millîye Kadınları*, Dünya Yayınları, İstanbul 1997.
- Banarlı, Nihat Sami, *Bir Yuvarın Şarkısı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1986.
- Behçet Kemal, Çoban, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.
- Celâl Esat, *Büyük Yarın*. İkdâm Matbaası, İstanbul 1341.
- Düden (Camicioğlu), Mithat, *Vatan Sağolsun*, Erdinç Basımevi, İstanbul 1979.
- Düden Camicioğlu, Mithat, "Yirmi Yıl Sonra", *Okullarda Millî Piyesler Antolojisi*, (Hazırlayan: Mustafa Yılmazkaya) Günaydın Kitapevi, İstanbul 1990.
- Erdem, İzzet, *Yurt ve Millet*, Kayseri Erciyes Matbaası, Kayseri 1952.
- Faik Ali, *Payitahtın Kapısında*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1336.
- Göçgün, Önder, *Namuk Kemâl'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Hayrettin İlhan, *Gün Doğarken*, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul 1933.
- İlgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Tokar Yayınları, İstanbul 1973.
- Karaburgu, Oğuzhan, Şairin Sahneye Düşen Gölgesi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Karakollukçu, Münir, *Şehit Fatma*, Bakış Matbaası, İstanbul 1956.
- Kurnaz, Şefika, "Türk Kadın Hakları Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Balkan Savaşı'nda Kadın Konferansı", *Türk Yurdu*, C: 32, S: 303, Y:2012, ss.76-83.
- Mehmet Nafi, "Kamer Sultan", *Tiyatro ve Temaşa Mecmuası*, nr: 1, 1 Ocak 1329, s.1-36.
- Mehmet Raif, *Osmanlı-İtalya Trablusgarp Muharebesi yahut Osmanlı Muzafferiyeti*, Ahenk Matbaası, İzmir 1327.
- Mehmet Rifat, *Ya Şehit Ya Gazi*. 1324. (Yayın evi ve yeri belirtilmemiş)
- Mehmet Sadettin, *Tuna ve Zafer*1290. (Yayın evi ve yeri belirtilmemiş)
- Mehmet Sırrı, "İrzımızın Namusu", *Tanin*, nr. 1556, 31 Mart 1913, ss.3.

- Melekzade Fuat, *Edirne Müdafası yahut Şükrü Paşa*, Şems Matbaası, İstanbul 1913.
- Mithat Cemâl, *Yirmisekiz Kânunuevvel*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1334/1918.
- Moralizade Vassaf Kadri, (1320), *Mukaddime-i İnkulâp*, Ahmet Sâmi Bey Matbaası.
- Muhittin Mekki, *Vatan Daha Güzel*, Vilayet Matbaası, Mahmuretü'l-aziz 1330.
- Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, 1289. (Yayın evi ve yeri belirtilmemiş)
- Namık Kemal, *Celalettin Harzemşah*, 1292. (Yayın evi ve yeri belirtilmemiş)
- Olca, Hamdi, *Günlerden Bir Gün*, Ulus Basımevi, Ankara 1950.
- Selanikli Abdi Tevfik, *Girid'in Fethi 1080*, Matbaa-i Nefâset, Çemberlitaş-Vezirhan-İstanbul 1327.
- Süleyman Sırrı, *Gayz*, Nefâset Matbaası, İstanbul 1328.
- Şengül, Abdullah, *Türk Drama Geleneği ve Tarihi Oyunlarımız*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 2001.
- Şengül, Abdullah, "Dünden Bugüne Atatürk, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Konulu Oyunlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi -Atatürk Özel Sayısı-*, 2006, ss.171-180.
- Şengül, Abdullah, *Cumhuriyet Döneminde Tarihi Tiyatro*, Alp Yayınevi, Ankara 2008.
- Şengül, Abdullah, "Çanakkale Savaşlarını Anlatan İlk Tiyatro Eseri: Yirmisekiz Kânunuevvel" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:12, Sayı:16, 2014, ss.115-129.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid, *Târık*, (Sadeleştiren: İnci Enginün), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975.
- Töre, Enver, II. *Meşrutiyet Tiyatrosu*, Duyap Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Ulu, Şükrü Erdoğan, *Ayıntap Nasıl Gazi Oldu?...*, Baysal Matbaası, Ankara 1963.
- Zeliha Osman, "Edebî Hisler", *İnci Dergisi*, nr: 811, 1 Eylül 1919, ss.3-4.

